

УДК 378.14

І. В. Новіцька,
асистент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Статтю присвячено обґрунтуванню проблеми професійної активності у педагогічній літературі. Визначено критерії педагогічної діагностики, виявлено і проаналізовано рівні сформованості творчої активності майбутнього вчителя. Розглянуто провідні теоретичні підходи та педагогічні умови активізації творчої активності майбутніх учителів під час вивчення педагогічних дисциплін. Встановлено міжпредметні зв'язки у процесі побудови змісту освітньо-професійної підготовки педагога.

В умовах розбудови системи педагогічної освіти та впровадження інноваційних технологій навчання особливого значення набуває проблема розвитку творчої активності майбутнього вчителя у процесі його професійно-педагогічної підготовки. Про важливість даної проблеми йдеться в низці законодавчих освітніх документах та концепціях, зокрема, в Законі України "Про вищу освіту", Національній доктрині розвитку освіти в Україні в XXI ст., основних положеннях "Концепції педагогічної освіти". Зокрема, у Законі України "Про вищу освіту" одним з актуальних завдань педагогічної освіти зазначено оволодіння студентами продуктивними способами здобуття та реалізації на практиці наукових знань у сфері своєї майбутньої професійної діяльності, на основі яких вони зможуть обґрунтувати власні професійні пізнавальні дії, узагальнювати і переносити у нові умови способи навчально-пізнавальної і творчої діяльності. Новий підхід передбачає зміну ролі самих суб'єктів навчального процесу у способах отримання знань, і вимагає створення умов для розвитку професійної активності майбутніх учителів через формування ціннісних орієнтацій, мотиваційних установок, необхідних для професійної мобільності, самопізнання через рефлексію, самовдосконалення, самоосвіту.

Мета статті: теоретично обґрунтувати проблему професійної активності у педагогічній літературі; визначити критерії, рівні розвитку основ професійної творчої активності у процесі вивчення педагогічних дисциплін; обґрунтувати педагогічні умови активізації творчої активності майбутніх учителів як суб'єктів пізнання під час вивчення педагогічних дисциплін.

Теоретичну основу дослідження становлять: системний підхід у дослідженні особистості (В. Г. Афанасьєв, І. В. Блауберг, Т. А. Ільїна, Є. С. Маркарян, О. В. Скрипченко та ін.); фундаментальні філософські, психологічні, педагогічні ідеї про розвиток особистості в діяльності (К. О. Альбуханова-Славська, О. Г. Асмолов, Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко); наукові висновки про зумовленість самоактуалізації особистості змістом її діяльності (О. Г. Асмолов, О. М. Леонт'єв, А. Маслоу, К. Роджерс); про особистість як активного суб'єкта діяльності та розвитку (Л. П. Арістова, А. М. Бойко, М. С. Каган, О. В. Киричук, В. Г. Кремень, В. О. Татенко та ін.); про погляд на людину як на суб'єкт її життєдіяльності (К. О. Альбуханова-Славська, І. Д. Бех, В. І. Бондар, В. М. Мадзігон, Н. Г. Ничкало, В. Ф. Паламарчук); концептуальні засади професійної педагогічної освіти (С. О. Гончаренко, І. А. Зязюн, С. О. Сисоєва, В. Г. Кремень).

У процесі дослідження було застосовано комплекс науково-педагогічних методів: аналіз сучасних педагогічних концепцій, вивчення і узагальнення класичних та науково-педагогічних підходів й новаторського досвіду, спостереження, бесіди та інтерв'ювання, анкетування, вивчення документів і результатів діяльності, констатуючий експеримент, метод експертних оцінок, метод порівняльного аналізу індивідуальної та групової діяльності, методи математичної статистики.

Принципово нові концептуальні ідеї і положення реформування освіти вимагають переорієнтації педагогічної діяльності вчителя на нові духовні цінності, в центрі якої – формування цілісної особистості майбутнього учителя. Це передбачає розвиток нового педагогічного мислення на всіх рівнях пізнавальної діяльності, формування творчого підходу в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Активність учителя – це складне інтегративне утворення, яке вміщує особистісні, професійні та соціальні види активності. Професійна активність займає пріоритетне місце у нашому дослідженні і зумовлена внутрішніми та зовнішніми чинниками: від генетично-біологічного до навчально-матеріального забезпечення педагогічної діяльності.

З погляду Л. А. Онищук [1], професійна активність учителя – це педагогічна діяльність учителя з випереджувальною рефлексією, що визначається активним підходом до праці, який виявляється в діловитості, ініціативності та психологічному настрої, зумовлена інтелектуальними можливостями, рівнем загальних і педагогічних знань, залежить від системи установок, мотивів і цінностей. Формування професійної активності вчителя є спеціально організованим психолого-педагогічним процесом, який забезпечує засвоєння комплексу знань про сутність професійної активності і механізму її реалізації при взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу [1: 169].

Професійна активність учителя – важливий і необхідний компонент його педагогічної діяльності. Становлення особистості майбутнього вчителя розпочинається з формування його активної життєвої позиції, з розвитку в нього творчого відношення до своєї професії. Саме тому вирішення цієї проблеми для сучасної вищої та загальноосвітньої школи має принципове значення.

На основі теоретичного аналізу проблеми виявлено, що для розвитку професійної, творчої активності студентів як суб'єктів навчального процесу необхідно: формувати цілемотиваційну сферу педагогічної діяльності та професійного самовизначення; використовувати сучасні концепції навчання; розвивати міжпредметні зв'язки; надавати навчальному матеріалу особистісного смислу; використовувати творчі способи та прийоми викладання, які мають активізувати пошукову діяльність студентів.

Під час вивчення педагогічних дисциплін майбутні вчителі мають навчитися: стимулювати учнів до активності та самостійності у навчанні, переносити акценти із збільшення обсягу інформації, яку учням необхідно засвоїти, на формування вмінь засвоювати та використовувати цю інформацію; оволодівати прийомами розумової діяльності, завдяки чому знання студентів набудуть дієвості, а отже з'явиться можливість для їх творчого використання. Виходячи з цього, випускник вищого педагогічного навчального закладу повинен уміти самостійно здобувати необхідні знання, уміло застосовувати їх на практиці для розв'язування різноманітних педагогічних, соціальних і навчальних проблем; бачити труднощі, що виникають у реальних освітніх процесах і знаходити шляхи їх раціонального подолання; чітко усвідомлювати, де і яким чином отримані знання можуть бути використані; уміло працювати з інформацією, генерувати нові ідеї, творчо мислити; продовжувати самостійно розвивати інтелектуальні властивості.

Дослідження у даній сфері дозволило визначити чотири групи критеріїв педагогічної діагностики сформованості творчої активності майбутнього вчителя: цілемотиваційні, когнитивні, особистісно-ціннісні, актуалізаційні.

Цілемотиваційні критерії вміщують: уміння проектувати цілі, завдання, напрями програми майбутньої професійної діяльності та пріоритетні види педагогічної діяльності, формувати основи професійної активності, ініціативності, самостійності; різні види спонукань: власне професійні мотиви, потреби, інтереси, прагнення до виконання основних напрямів педагогічної діяльності, що сприятимуть саморозвитку особистості.

Показники даної групи: здатність виділяти провідні цілі і завдання творчого спрямування; здатність моделювати орієнтовний зміст, форми, засоби професійної діяльності; виражений інтерес до педагогічної діяльності та здатність підвищувати власний рівень педагогічної підготовки, рівень сформованості особистісних якостей; потреба допомагати дітям, підліткам у соціальному становленні.

Когнитивні критерії передбачають виявлення рівня професійно-педагогічної компетентності, здатності критично осмислювати різні педагогічні, концептуальні ідеї та підходи щодо підвищення рівня педагогічної майстерності й професійної активності вчителя, зокрема, потреби розвивати власні пізнавальні властивості.

Показниками цієї групи критеріїв є: глибока усвідомленість властивості та значущості педагогічних знань, їх пізнавальна орієнтація, здатність систематизувати їх та узагальнити набуті знання; сформований інтерес до пізнання педагогічних проблем; вміння користуватися методами наукового пізнання.

Особистісно-ціннісні критерії дають можливість визначити ставлення студентів до проблеми професійної майстерності вчителя та професійної активності як її складової, сприяють розвитку таких якостей як діловитість, самостійність, ініціативність, організованість, котрі виступають передумовою творчого активного підходу до педагогічної діяльності.

Показники даної групи: вміння оцінювати власні погляди і переконання, які ґрунтуються на обраній системі професійних пріоритетів, здатності вдосконалювати свої особистісні якості, потреба у розвитку педагогічної спрямованості.

Актуалізаційна група критеріїв визначає здатність студентів до самопізнання, саморозвитку своїх особистісних проявів та необхідність їх удосконалювати; набуття досвіду продуктивної педагогічної діяльності.

Показниками даної групи критеріїв є: потреба і готовність до самореалізації своїх професійних та особистісних якостей, зокрема, самостійності, діловитості, ініціативності, організаторських здібностей, здатність розвивати творчу активність у різних видах педагогічної діяльності.

На основі аналізу результатів констатуючого експерименту, який проводився на фізико-математичному факультеті Житомирського державного університету імені Івана Франка, виявлено і проаналізовано чотири рівні сформованості творчої активності майбутнього вчителя під час викладання педагогічних дисциплін, що сприяє оволодінню основами професійної майстерності – від елементарного до евристичного.

Елементарний рівень активності свідчить про відсутність ініціативи, самостійності студентів, низький рівень сформованості педагогічних знань та умінь.

Репродуктивний рівень основ професійної активності виявляється через відтворення, репродуктивну самостійність; студенти оволодівають педагогічними знаннями у межах підручника; вони мають недостатньо сформоване вміння переносити певний алгоритм розв'язання педагогічних задач в інші умови.

Реконструктивний рівень характеризується усвідомленням майбутнім учителем сутності педагогічної професії і ролі професійної активності у підвищенні рівня ефективності педагогічної діяльності. Студенти прагнуть вирішувати педагогічні задачі різними способами та методами, проте їх педагогічний інструментарій має дещо обмежений характер. Спостерігаємо підвищення рівня педагогічних знань та умінь, спробу їх інтерпретувати та реалізувати. Студенти включаються у різні види діяльності, які сприяють розвитку їх творчого потенціалу.

Пошуковий або евристичний рівень: активність майбутніх учителів характеризується творчим пошуком, самостійністю, що спирається на ґрунтовне знання матеріалу, який виходить за межі навчальної програми, вмінням здобувати нову інформацію, розв'язувати нетипові завдання. У студентів значно урізноманітнюються засоби, методи та прийоми педагогічної діяльності, вони зацікавлені, з інтересом організовують різні види педагогічної діяльності з учнями. Під час педагогічної практики студенти прагнуть реалізувати свої особистісні й професійні якості, творчо розв'язують нестандартні педагогічні задачі в процесі взаємодії з учнями різного віку. Їх педагогічні знання та вміння набувають високого рівня, відрізняються глибиною, змістовністю, високим рівнем інтерпретації.

Важливу роль у розвитку основ професійної активності мають відповідні **педагогічні умови**, котрі являють собою комплекс провідних видів та засобів педагогічного процесу, пріоритетних видів педагогічної діяльності вчителя, реалізація яких спонукає до пошуків, розробки та впровадження нового змісту освіти та альтернативних навчальних програм, курсів, оригінальних та ефективних методик і технологій навчання, створення інформаційно-насиченого та "активного" освітнього середовища у школі; впровадження педагогічних інновацій у практичну діяльність учителя; реалізація принципу наступності та перспективності в педагогічній діяльності вчителя; впровадження диференційованої системи навчання.

Зростанню активності майбутнього учителя сприяє посилення міжпредметних зв'язків у процесі побудови змісту освітньо-професійної підготовки педагога. Проблема міжпредметних зв'язків відома з часів Я. А. Коменського. Педагоги час від часу звертаються до неї з тим, щоб, застосовуючи сучасні методи пізнання, відкривати нові аспекти у здійсненні зв'язків між навчальними предметами чи вирішувати за їх допомогою окремі питання по вдосконаленню педагогічного процесу. У педагогічних вищих навчальних закладах майбутніми учителями вивчається широке коло педагогічних дисциплін. Серед них: педагогіка, історія педагогіки, основи педагогічної майстерності, соціальна педагогіка, технології навчально-виховного процесу тощо.

Міжпредметні педагогічні зв'язки виконують низку функцій, зокрема, методологічну, яка забезпечує формування у студентів світоглядних переконань; виховну, яка формує ціннісні орієнтації; креативну, яка сприяє розвитку педагогічного мислення; дидактичну, яка здійснює формування відповідних знань та умінь; методичну, що забезпечує зв'язки на заняттях; конструктивну, яка допомагає відібрати необхідний для вивчення навчальний матеріал.

Важливу роль в оновленні змісту професійної діяльності вчителя та побудові освітньо-професійних програм і навчальних планів відіграє конструктивна функція міжпредметних педагогічних зв'язків [2].

Предмет майбутньої професійної діяльності педагога визначається поєднанням фундаментальної та педагогічної освіти. Для технологічної це є процес виробництва; природничо-математичної – відповідні закони природи та їх закономірності; для медичної – людина та її анатомо-фізіологічні особливості; для педагогічної – дитина і закони її життєдіяльності та життєтворчості в суспільстві, розвитку її особистості, мислення. Оскільки професійна діяльність вчителя-предметника пов'язана як з педагогічною, так і фаховою діяльністю, то конструктивна функція міжпредметних зв'язків полягатиме у їх реалізації за двома провідними лініями: педагогічною та фаховою.

Об'єкти та процеси професійної діяльності вчителя-предметника досить складні і включають у себе сукупність відповідних професійних, у тому числі педагогічних задач, якими мають оволодіти студенти. Подальше застосування конструктивної функції передбачає дрібнення провідних ліній міжпредметних зв'язків на лінії за конкретними професійними завданнями та визначення на їх основі наскрізних програм неперервної педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Застосування конструктивної функції міжпредметних зв'язків дало нам підстави визначити низку вимог. Зокрема, наскрізні навчальні програми неперервної підготовки педагога, крім безпосереднього виходу на кваліфікаційну характеристику вчителя, повинні забезпечувати: поетапне навчання студентів в умовах ступеневої освіти та логічне завершення кожного етапу навчально-виховного процесу; наскрізний характер освітньо-професійної підготовки студентів для виконання відповідних професійних функціональних обов'язків; інтеграцію окремих положень з типових програм навчальних педагогічних курсів у єдину систему знань студентів для кожного виду майбутньої професійної діяльності; диференціацію змісту наскрізних програм з

педагогічних дисциплін; наступність між ступенями підготовки у вищому навчальному закладі та наступність середньої, вищої та післядипломної освіти; орієнтацію на педагога (вчителя-предметника чи вихователя) конкретного фаху та безпосереднє залучення студентів до виконання відповідних практичних завдань упродовж усього терміну навчання та у період різних видів педагогічних практик.

Під час вивчення педагогічних дисциплін відповідно до визначених положень було реалізовано конструктивну функцію міжпредметних зв'язків для побудови освітньо-професійних програм та навчальних планів, що передбачало:

- виділення основних видів (навчальна, виховна, методична, організаційна, соціальна та ін.) та способів професійної діяльності педагога;

- встановлення змістових (вертикальних) ліній зв'язків за основними видами та способами професійної діяльності педагога, визначення переліку наскрізних навчальних програм з різних педагогічних дисциплін;

- виявлення умов здійснення міжпредметних зв'язків, окреслення системи знань та умінь, необхідних для оволодіння цими способами діяльності, що дає можливість побудувати наскрізні навчальні програми;

- розподіл змістових ліній здійснення зв'язків відповідного рівня узагальнення знань; визначення блок-модулів педагогічних дисциплін: загально-педагогічного, історико-педагогічного, соціально-педагогічного, основ педагогічної майстерності;

- встановлення внутрішньопредметних (горизонтальних) зв'язків між складовими курсу "Педагогіка" (філософія освіти й виховання, дидактика, теорія виховання, школознавство), у тому числі визначення предмету, об'єкту та завдань основних педагогічних дисциплін, структурування їх змісту.

Наше дослідження засвідчує, що впровадження теоретичних засад конструктивної функції дозволяє отримати більш обґрунтовану, структуровану та впорядковану освітньо-професійну програму підготовки педагога (вчителя-предметника), забезпечує кращу освітньо-професійну підготовку вчителя та вихід її на світові стандарти [2: 162-163].

В активізації інтелектуальної діяльності студентів та розвитку їх творчої активності значне місце належить педагогічній задачі. Низка науковців (Н. В. Кузьміна, В. О. Сластьонін, Л. Ф. Спірін, О. А. Дубасенюк та ін.) виходять з того, що діяльність майбутнього педагога розглядається як система розв'язання множини професійно-педагогічних задач. Залежно від того, як він вирішує задачі, можна судити і про рівень розвитку педагогічного мислення. У дослідженні розглядається професійна задача стосовно суб'єкта, який її розв'язує.

Відомо, що зміст педагогічної, нестандартної задачі визначається особливостями педагогічної ситуації через потреби, інтереси особистості, і наявністю знань. У процесі взаємодії з вихованцями педагог постійно зустрічається з новими проблемами чи ситуаціями. Наш досвід свідчить про те, що значна частина студентів засвоює знання формально, вони неспроможні пов'язати педагогічні знання зі спеціальними та окремими методиками, педагогічною практикою. Під час лабораторно-практичних, семінарських занять з курсу педагогіки, на заліках та іспитах при розв'язанні педагогічної задачі у частини студентів спостерігається шаблонність мислення. При розв'язанні педагогічних ситуацій вони неспроможні усвідомити ієрархічну залежність між відомим і невідомим, здійснити аналіз, порівняння та зробити самостійно висновок.

Тому в даному дослідженні, узагальнюючи ідеї Н. В. Дметерко, З. І. Ікуніна, Н. В. Кузьміної, С. О. Сисоевої, В. В. Сагарди, ми прагнули вивчити вплив стратегічного підходу на пошук розв'язання різних типів педагогічних задач, а також визначити роль стратегій в розвитку педагогічного мислення. Проблема, об'єкт і мета дослідження дозволяють виділити основні напрями педагогічного пошуку:

1. Аналіз наукових джерел з питань професійної підготовки в процесі розв'язування педагогічних задач.

2. Виявлення рівня сформованості стратегій самостійного пошуку розв'язання педагогічних нестандартних задач (зокрема, стратегій моделювання).

3. Встановлення зв'язку між рівнем сформованих мислительних стратегій і розвитком педагогічного мислення студентів.

4. Розроблення конкретних психолого-педагогічних рекомендацій для викладачів щодо формування у студентів стратегічного підходу до розв'язування нестандартних, педагогічних задач.

Використання на заняттях різного типу педагогічних задач з психологічним змістом сприяє не лише підвищенню якості психолого-педагогічних знань, а й розширенню у студентів загального кругозору, значному підвищенню їх пізнавальної активності [3: 129-130].

Розвиток у майбутніх учителів творчого підходу до педагогічної діяльності, стимулювання пошуку ефективних способів, прийомів і засобів навчання та виховання забезпечує правильна організація науково-дослідницької діяльності (в тому числі творчі самостійні завдання, курсові, дипломні та магістерські роботи) з актуальних проблем психолого-педагогічних наук.

Професійна діяльність вчителя розглядається як система неповторних, унікальних за своєю природою педагогічних задач, яка успішно здійснюється лише за умови своєчасного доцільного аналізу ситуації, на основі чого реалізується ефективний розв'язок виявлених проблем. Вона має бути спрямована на здійснення корекційної роботи шляхом встановлення педагогічно доцільної взаємодії у процесі спілкування, яка органічно поєднує пізнавальний, емоційний і поведінковий компоненти (В. П. Зінченко, О. Г. Ковальов, О. В. Мудрик). Це, в свою чергу, викликає необхідність формування у вчителя гнучкого, інтенсивного, винахідливого професійного мислення.

Таким чином, все вище зазначене дає підстави відстоювати доцільність розробки та впровадження в життя цілісної професійної системи підготовки педагога в сучасних умовах, оскільки розв'язання навчальних проблем сучасної школи під силу лише вчителю з високою професійною активністю, культурним та інтелектуальним рівнем підготовки, інноваційним стилем мислення, готовністю до творчого наукового пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Онищук Л. А. Деякі аспекти формування професійної активності вчителів початкових класів / Л. А. Онищук // Проблеми освіти : [наук.-метод. збірник]. – К. : ІЗМН, 1998. – Вип. 13. – С. 169–173.
2. Стешенко В. В. Використання конструктивної функції міжпредметних зв'язків у побудові змісту освітньо-професійної підготовки педагога / В. В. Стешенко // Проблеми освіти : [наук.-метод. збірник]. – К. : ІЗМН, 1997. – Вип. 8. – С. 162–176.
3. Дметерко Н. В. Дослідження нового підходу до інтелектуальної підготовки вчителя / Н. В. Дметерко, З. І. Ікуніна // Проблеми освіти : [наук.-метод. збірник]. – К. : ІЗМН, 1998. – Вип. 11. – С. 128–133.
4. Дубасенюк О. А. Професійна виховна діяльність : досвід порівняльного дослідження / О. А. Дубасенюк. – Житомир : Житомирський державний педагогічний університет, 2002. – 192 с.
5. Сагарда В. В. Концепція цілісної методичної системи підготовки педагога в умовах університету / В. В. Сагарда // Проблеми вищої школи : [наук.-метод. збірник]. – К. : Вища школа, 1994. – Вип. 79. – С. 6–10.
6. Сисоєва С. О. Особистісно орієнтовані технології : сутність, специфіка, вимоги до проектування / С. О. Сисоєва // Професійна освіта : педагогіка і психологія. – Іч., 2003. – С. 153–166.

Матеріал надійшов до редакції 08.11. 2011 р.

Новицкая И. В. Развитие творческой активности будущего учителя в процессе профессионально-педагогической подготовки.

Статья посвящена обоснованию проблемы профессиональной активности в педагогической литературе. Определены критерии педагогической диагностики, выявлены и проанализированы уровни сформированности творческой активности будущего учителя. Рассмотрены ведущие теоретические подходы и педагогические условия активизации творческой активности будущих учителей во время изучения педагогических дисциплин. Установлены межпредметные связи в процессе построения содержания образовательно-профессиональной подготовки педагога.

Novitska I. V. The Future Teachers' Creative Activity Development in the Process of the Professional Pedagogical Preparation.

The article is devoted to the substantiation of the professional activity problem in the pedagogical literature. The criteria of the pedagogical diagnostics are determined; the levels of the future teachers' creative activity formation are singled out and analyzed. The leading theoretical approaches and pedagogical conditions of the future teachers' creative activity activation while pedagogical disciplines learning are considered. The interdisciplinary connections in the process of the constructing the contents of a teacher's educational and professional preparation are established.